



Mulock Houer-lezing 2014



Jongeren die ertoe doen

Zelfbestuur in jeugdhulp

Wim Slot

© 2014 Nederlands Jeugdinstituut/Kinderrechtenhuis

Auteur

Wim Slot

Fotografie

Kinderrechtenhuis Nederland

Vormgeving

Punt Grafisch Ontwerp

Drukwerk

JP Offset

Woord vooraf

Meer aandacht voor het werk en de betekenis van pioniers, vernieuwers en invloedrijke denkers en doeners uit de geschiedenis van de jeugdzorg. Dat is de reden waarom het Nederlands Jeugd-instituut samen met het Kinderrechtenhuis, Pro Juventute en de Canon Zorg voor Jeugd sinds 2011 de Mulock Houwer-lezing organiseert.

Daan Mulock Houwer (1903-1985) is een markante figuur uit de geschiedenis van de jeugdzorg. Opgegroeid in tehuizen zou hij op latere leeftijd een fervent pleitbezorger worden van een modernisering in de jeugdzorg en de jeugdbescherming, waarbij het kind het uitgangspunt moest zijn.

In 2014 werd de Mulock Houwer-lezing verzorgd door prof. dr. Wim Slot, emeritus hoogleraar Jeugdbescherming aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. De lezing met als titel *Jongeren die er toe doen. Zelfbestuur in de jeugdhulp* stond in het teken van de mogelijkheden en veerkracht van kinderen en zelfbestuur, uitgangspunten waarmee Daan Mulock Houwer in zijn tijd al experimenteerde en wat in het nieuwe jeugdstelsel met de nadruk op eigen kracht, actueler is dan ooit.

De Mulock Houwer-lezing kwam in 2014 tot stand met een financiële bijdrage van Pro Juventute en Stichting Utopa.





Introductie

Mulock Houwer introduceerde in de jaren dertig van de twintigste eeuw zelfbestuur in ‘opvoedingsmaatschappij’ Zandbergen. Bij zelfbestuur krijgen tehuisbewoners een aantal verantwoordelijkheden die doorgaans aan de opvoeders voorbehouden zijn. Voor Mulock Houwer was zelfbestuur slechts een middel. Zijn doel was om bij de jongeren zelfontplooiing te bewerkstelligen. Als ik in deze lezing het woord ‘zelfbestuur’ gebruik, doel ik niet zozeer op een systeem van zelfbestuur zoals een jeugdparlement, maar op het resultaat dat ermee beoogd wordt: dat jongeren de regie nemen, dat ze ervaren dat ze invloed kunnen uitoefenen op hun omgeving en hun eigen gedrag, dat ze merken dat ze ertoe doen. Die ervaring is van wezenlijk belang voor de ontwikkeling van een kind. En dit geldt in nog sterkere mate voor de ontwikkeling van het bedreigde kind. Ik vertel in deze lezing hoe Mulock Houwer deze gedachtegang uitwerkte en ga in op het gedachtegoed van pedagogen die Mulock Houwer geïnspireerd hebben. Vervolgens laat ik zien hoe zelfbestuur in eigentijdse interventies voor opvoeding en behandeling zijn plaats heeft gekregen. Maar ik laat ook zien dat we nog te weinig rekening houden met de krachten van het kind en de mogelijkheden van zelfbestuur.

Vanzelfsprekend kom ik dan uit op de actualiteit van de Jeugdwet waarin ‘eigen kracht’ een sleutelbegrip is – door critici ook wel een ‘mantra’ genoemd. En tot slot – hoe kan het anders – ga ik in op het Internationale Verdrag inzake de Rechten van het Kind. Een verdrag voor kinderen die niet kunnen sturen, omdat ze daar te klein voor zijn of omdat ze in uitzonderlijk moeilijke omstandigheden leven.¹

¹ Specifieke aandacht voor ontwikkelingen in de residentiële jeugdhulp valt buiten deze lezing, maar ik wil daar toch kort op ingaan. In het artikel aan het eind van deze publicatie schets ik enkele negatieve mechanismen die optreden in residentiële instellingen, en besteed ik aandacht aan enkele benaderingen die erop gericht zijn de positieve krachten in de residentiële omgeving te mobiliseren.



Zelfbestuur: Mulock Houwer

Mulock Houwer omschreef zelfbestuur als volgt:

Zelfbestuur is een opvoedingsrichting die de noodzaak erkent, dat de opvoeder steeds meer terug moet treden om tot een bredere ontplooiing te komen van de persoonlijkheid van het kind, dóór ontwikkeling van het gemeinschapswezen (in het kind). (Mulock Houwer, 1929b)

Wat ik het aardige vind van deze definitie, is de nadruk op de houding van de opvoeders. Zij zijn het die voortdurend trachten kansen te benutten om de jeugdigen tot een bredere zelfontplooiing te stimuleren. De opvoeder houdt zich allerminst afzijdig maar heeft een sleutelrol bij zelfbestuur. “Het zelfbestuur staat of valt met de persoonlijkheid van den leider”, zegt Mulock Houwer (Mulock Houwer, 1928a). In Zandbergen was er iedere veertien dagen een vergadering die werd voorgezeten door een van de bewoners, en waarbij ieder zijn zegje kon doen over de gang van zaken in het huis. De jongeren werden per toerbeurt belast met het toezicht op de corveetaken. Als dat goed verliep werden de jongeren beloond. Ze mochten bijvoorbeeld een half uur later naar bed en nog wat doorpraten op de slaapzaal. Maar of het corvee nu beter of minder goed werd uitgevoerd, interesseerde Mulock eigenlijk



niet. Het ging hem om het creëren van een omgeving die de bewoners prikkelt tot eigen initiatief. Dit vergt heel wat pedagogisch vakmanschap en het is dan ook niet verwonderlijk dat Mulock er steeds weer op hamerde dat je voor zelfbestuur heel kundig personeel moet hebben.

In Zandbergen werden zowel jongens als meisjes opgenomen, wat heel vooruitstrevend was. Het lukte echter niet goed om meisjes bij het zelfbestuur te betrekken (Mulock Houwer, 1929a, 1929b), zoals de

foto hieronder ook laat zien. Toen ik me afvroeg wat daar de reden van kon zijn, stuitte ik op een fragment waarin Mulock beschrijft hoe het gesprek op de leefgroep een keer op 'self government' kwam. De jongens vroegen zich af of zoiets ook in Zandbergen zou kunnen. Mulock schrijft daarover: *“Ja, dat kon hier ook best, zoo iets van eigen Bestuur”, liet ik (MH) me ontvallen... “Self Government” herhaalde de een proevend. “Ja”, beaamde een ander... echt, zooals in Amerika”. Ze werden er stil van. Self Government en America, het zijn dan ook twee gegevens voor een wereld van jongensfantasie.* Aldus Mulock. Mulock typeert zelfbestuur hier als een jongensdroom. Als we kijken hoe zelfbestuur

werd ingevuld in Zandbergen, kun je je inderdaad afvragen in hoeverre er vooral naar de interesses van jongens is gekeken. Ik vraag me af of de meisjesharten sneller gingen kloppen bij de woorden 'America' en 'Self Government'.

Ik ontleen die vraag aan Carol Gilligan (1982) die stelt dat de identiteitsvorming bij meisjes anders verloopt dan bij jongens. Bij de vorming van een zelfbeeld en een identiteit zijn voor meisjes vooral relationele aspecten belangrijk, zoals verbondenheid en intimiteit. Bij jongens gaat het meer om autonomie: je onderscheiden van anderen. Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat het jongensperspectief heeft gedomineerd bij de invulling van het zelfbestuur in Zandbergen.





Zelfbestuur: Korczak

Mulock Houwer was zeker geen eenling in zijn belangstelling voor zelfbestuur. In zijn tijd waren er meerdere pedagogen bezig met de vraag hoe je kinderen kunt aanmoedigen om medeverantwoordelijkheid te dragen in de opvoeding en het onderwijs. Vandaag mag Janusz Korczak (1878-1942) niet onvermeld blijven. Mulock Houwer voelde zich verwant aan Korczak zoals we bij Van Lieshout (2011) kunnen lezen. Korczak werd in 1912 directeur van Dom Sierot, een Pools tehuis voor weeskinderen. Zijn naam zal altijd verbonden blijven met het feit dat hij zijn kinderen niet in de steek liet toen de nazi's de tweehonderd bewoners van Dom Sierot kwamen ophalen. De nazi's boden Korczak een vrijgeleide aan. Maar die wees dat af. Hij bleef bij zijn kinderen en stierf met hen in Treblinka.



Op de gedenksteen in Treblinka kunnen we lezen dat Janusz Korczak oorspronkelijk Henryk Goldszmit heette. Naar de redenen om in die tijd een Joodse naam in te ruilen voor een Slavische hoeven we niet te raden. Het is treffend dat zijn kinderen ('Dzieci') prominent op de steen staan. Korczak was een gezaghebbend arts en pedagoog die vergaande vormen van zelfbestuur introduceerde in zijn tehuis. Dat ging met vallen en opstaan. Joop Berding laat Korczak aan het woord in een jaarboek van de Janusz Korczak Stichting (Berding, 2010), en laat hem met de nodige humor en zelfrelativering vertellen over zijn ervaring als leider van een zomerkamp voor achtergestelde weeskinderen. Die kinderen mochten van hem alles zelf bepalen. Een laissez faire-houding die tot een vermakelijke en soms niet ongevaarlijke chaos leidde. Die ervaring bracht Korczak ertoe zichzelf kritisch te bevragen. Hij kwam tot de conclusie dat hij zich voorafgaand aan het kamp niet verdiept had in de vragen en behoeften die bij de kinderen zouden opkomen. De zomer daarna pakte hij het anders aan. Hij leerde de namen van alle kinderen uit het hoofd en prentte zich van ieder kind een paar krachtige kenmerken in zodat hij alle kinderen op een heel persoonlijke manier kon benaderen. Samen met de kinderen werden er regels opgesteld

om de dagelijkse routine in goede banen te leiden.

Er kwam een kinderrechtbank. Korczak heeft zichzelf ook een aantal malen voor die rechtbank moeten verantwoorden. Korczak leerde dat kinderen tot een grote mate van zelfbestuur in staat zijn, maar dat dit wel binnen een veilige context moet gebeuren. De opvoeder kan een kind overvragen door er al te makkelijk vanuit te gaan dat het kind zijn eigen boontjes wel kan doppen. Hedendaagse pedagogen en psychologen zijn het erover eens dat je een kind het beste stimuleert door enerzijds warmte te bieden en het kind te prikkelen het zelf te doen, en anderzijds het kind te sturen en te begrenzen.



'Das Rauhe Haus'

Mulock Houwer werd niet alleen door tijdgenoten geïnspireerd, maar ook door negentiende-eeuwse pedagogen. Hij noemde bijvoorbeeld de naam van Johann Hinrich Wichern, die leefde van 1808 tot 1881. In 1838 zette Wichern in Hamburg een kleinschalig behandelingshuis op waar sprake was van zelfbestuur. Dat was het Rauhe Haus.

Wichern moest niets hebben van groot-schalige instellingen. Samen met zijn moeder en zijn zus deelde hij zijn leven met twaalf jongeren die we tegenwoordig zouden kenschetsen als ernstig bedreigde en gedragsproblematische jeugdigen (Kreisle, 2010). Wichern ging ervan uit dat deze jongeren tot positief gedrag komen als ze goede voorbeelden daarvan zien bij hun groepsgenoten. Die voorbeelden zouden beter werken dan voorbeelden van volwassenen. Hiermee liet Wichern zien dat hij zijn tijd ver vooruit was. Pas anderhalve eeuw later zou die gedachtegang bredere navolging krijgen in programma's die we aanduiden met 'positive peer culture programs' (Ince, Van Yperen & Valkenstijn, 2013). In het Rauhe Haus kon je door je groepsgenoten gekozen worden tot 'Friedeskind'. In die rol kreeg een kind een actief aandeel in de opvoeding van de andere kinderen. Veel van de opgenomen kinderen

hadden geleerd om met geweld te overleven. De Friedeskinden werden waarschijnlijk zo genoemd omdat een verandering van gewelddadig naar vreedzaam gedrag een van de hoofddoelstellingen was.

De rol van Friedeskind rouleerde. Om de vier weken werd een nieuw Vredeskind gekozen. Iedereen kwam aan de beurt, ook kinderen die bepaald nog niet als vreedzaam bekend stonden.

Ik kwam Wichern pas op het spoor bij de voorbereiding van deze lezing en werd verrast over de overeenkomsten tussen het Rauhe Haus en het kleinschalige behandelingshuis in de Verenigde Staten waar ik tijdens mijn studie stage had gelopen. 'Achievement Place' heette dat project en ik was er naartoe gegaan omdat men daar een gedragstherapeutische benadering combineerde met zelfbestuur.

Achievement Place lag in een gewone buurt, werd geleid door een inwonend echtpaar met eigen kinderen. Er waren geen Vredeskinderen maar wel 'managers': jongeren die voor een week gekozen werden en die bepaalde bevoegdheden en extra verantwoordelijkheden kregen (Fixsen, Phillips & Wolf, 1973). Als je bijvoorbeeld een corveetaak wilde ruilen, legde je dat aan de manager voor. De telefoon werd



opgenomen door de manager. Als je Achievement Place belde, kreeg je dus altijd eerst een jongere aan de lijn. Eenmaal in hun rol als manager bleken sommige jongeren, die voorheen de grootste moeite hadden om op een redelijke wijze meningsverschillen uit te praten, te leren hoe zij kritiek en complimenten konden uiten en ontvangen. Een andere rol dwingt nieuw gedrag af; het zal bij de Friedeskinder niet anders geweest zijn. Tijdens de huisvergaderingen werden niet alleen managers gekozen. Ook hun functioneren werd geëvalueerd, huisregels

werden besproken en vaak aangepast, en de jongeren spraken zich uit over de besteding van het budget voor vrijetijdsactiviteiten. Bij ernstige incidenten – bijvoorbeeld als een huisgenoot door de politie was opgepakt – kregen de jongeren de achtergronden te horen en werd hun gevraagd wat een rechtvaardige sanctie zou kunnen zijn.



Gedragstherapie en zelfbestuur

Mijn besluit om naar Achievement Place te gaan was mede ingegeven door mijn ervaringen als student-assistent op het Paedologisch Instituut in Amsterdam. Psychologen op de ambulante afdeling aldaar hadden een paar jaren eerder Achievement Place bezocht en bedacht dat deze vorm van gedragstherapie wel eens de sleutel zou kunnen zijn om jongeren te bereiken die met de gebruikelijke verbale therapieën niet te benaderen waren. Deze psychologen – Heiner en Bartels – ontwikkelden vanaf 1974 een gedragstherapeutische individuele vaardigheidstraining voor delinquente jongeren.

We werkten veel met video, we zetten die werkwijze vooral in als de jongen of het meisje met nieuw gedrag oefende. Bij het terugkijken zochten we de fragmenten op waarin de jongere het heel goed deed. We draaiden die verschillende keren af, vroegen de jongere wat hij of zij zag dat er gebeurde, wat hij of zij daar goed aan vond en we gaven complimenten voor geslaagde pogingen het anders aan te pakken. Twee leerprincipes kwamen zo samen: leren door observatie en leren door beloning.

Soms gingen we met de jongere mee naar de risicoplek. Dat kon het gezin zijn, maar ook het werk. Zo bezocht ik een paar keer

de bloemenwinkel waar mijn cliënt Edwin probeerde op een betere manier te reageren op de pesterijen van zijn baas en de andere winkeljongens. Terwijl ik uitgebreid de tijd nam om een cactus te kiezen, observeerde ik hoe Edwin zich probeerde staande te houden. Het was diezelfde Edwin die mij een onvergetelijke ervaring bezorgde. Voordat we met nieuw gedrag gingen oefenen, speelden we een ruzie na die thuis had plaatsgevonden. We wilden erachter komen waar Edwin zich nou precies door op de kast liet jagen. Bij het terugkijken van de beelden werd duidelijk welke opmerkingen van Edwins vader aan de ruzie voorafgingen en hoe Edwins boze reacties vervolgens tot escalatie leidden. Na het bekijken bleef het een tijdje stil. Vervolgens zocht Edwin een beetje onhandig naar woorden: “Dus als ik zelf ruzie wil maken... dan kan ik dat dus?” Een bijzondere uitspraak voor een jongen die door iedereen als een notoire ruziezoeker werd beschouwd. Maar het kwartje was gevallen. Edwin zag nu een verband tussen zijn eigen handelen en de gebeurtenissen die hij tot op dat moment als onbeïnvloedbaar had ervaren. Na het inzicht dat je ruzie kunt maken als je dat wilt, was het niet meer zo'n grote stap om te kijken hoe je een ruzie kunt vermijden. Edwin leerde hoe hij zijn eigen gedrag kon sturen.



Ontstaan van het competentiemodel

Ik kreeg het voorrecht om toe te treden tot het team van Bartels en Heiner en heb in de jaren daarna de gedragstherapeutische benadering geïntroduceerd in een Rijks-inrichting voor jongens, in een aantal gezinsvoogdij-instellingen en ik kreeg ook de kans een Nederlands Achievement Place op te zetten. Dat werd het zogeheten ‘Kursushuis’².

Gaandeweg ging het gedragstherapeutische kader wat knellen. Dit kader bleek niet altijd toereikend om de doelen van een interventie te bepalen. Waar moet gedrags-beïnvloeding op gericht zijn? In de klassieke gedragstherapie vond men dit geen moeilijke vraag. Bij bedplassen is het doel dat het kind droog de nacht door komt. En als een jongen in het tehuis met vuile handen en sterk riekend naar zweet aan tafel komt, is het ook niet moeilijk om te bedenken wat het gewenste gedrag is. Maar als een meisje steeds weer in de problemen komt omdat ze voortdurend tegen criminele vriendjes aan loopt, wat doe je dan? Als je het negatieve gedrag als uitgangspunt neemt, dan kom je uit op: “je moet nee zeggen tegen verkeerde vrienden”. Maar de kans dat dit doel gehaald wordt is klein, want je haalt iets weg bij het meisje zonder dat er iets voor in de plaats komt. Met de collega’s van het Paedologisch Instituut ging ik te rade

bij de ontwikkelingspsychologie. Die leert ons welke veranderingen kinderen ervaren bij het ouder en rijper worden, en hoe die veranderingen het kind voorbereiden op het behalen van levensdoelen. In Mulock Houwers definitie van zelfbestuur herkennen we ook de oriëntatie op de ontwikkeling als hij de bredere ontplooiing van de persoonlijkheid als doel van zelfbestuur noemt. Het ontwikkelingsperspectief nodigt uit om naar de mogelijkheden van kinderen en jongeren te kijken.

Dit inzicht leidde tot het formuleren van het competentiemodel.

Competentie definieerden we als: *een evenwicht dat ontstaat als een kind of een jongere zich de vaardigheden eigen maakt die nodig zijn om de mogelijkheden te benutten die ontwikkeling biedt.*

Een puisterig puberjongetje dat zich ontwikkelt tot een beeldschone jongeman krijgt daardoor nieuwe mogelijkheden in de sociale omgang, de liefde en de seks. Maar om die mogelijkheden te verzilveren moet je wel over bepaalde vaardigheden beschikken. Die komen niet altijd vanzelf³, die moet je verwerven. Daarom wordt ook wel over ontwikkelingstaken gesproken. In de kindertijd, de adolescentie en de jongvolwassenheid zijn verschillende

ontwikkelingstaken te onderscheiden. Elke ontwikkelingsfase kent haar eigen specifieke taken.

De hulpverlener moet erop bedacht zijn dat de ontwikkeling van jongeren die te maken hebben met jeugdhulp verstoord kan zijn, wat betekent dat ontwikkelingstaken uit eerdere levensfasen soms nog niet voltooid zijn.

Ik ga hier wat nader in op de ontwikkelingstaken in de adolescentie.

Bij het voorbeeld van het meisje dat steeds weer tegen de verkeerde vriendjes aan loopt, kan het dus heel zinvol zijn om naar onvervulde ontwikkelingstaken te kijken en daar doelen aan te ontlenen.

Het meisje zou sterker in haar schoenen kunnen gaan staan als ze meer zichzelf kan zijn in het contact met haar ouders. Ze zou op haar werk positieve ervaringen kunnen opdoen en misschien leren haar vrije tijd beter te plannen. Dat zijn vaardigheden die bijdragen aan het voltooiën van ontwikkelingstaken in de adolescentie.

Competentie is niet helemaal hetzelfde als zelfbestuur, maar je kunt wel zeggen dat jongeren beter in staat zijn hun gedrag te sturen en hun leven richting te geven als zij over voldoende competentie beschikken. Onderzoek van Quinton, Pickles, Maughan en Rutter (1993) laat goed zien dat het

Ontwikkelingstaken/mogelijkheden adolescenten	Vaardigheden
❖ Autonomie t.o.v. ouder(s)	❖ 'Geven en nemen' in discussies, minder afhankelijk van goedkeuring ouders
❖ Onderwijs/werk	❖ Stage lopen/ kiezen voor studie/realistische beroepsaspiraties
❖ Vrije tijd	❖ Hobby kiezen, plannen van vrije tijd
❖ Woonsituatie	❖ Eigen huishouden opbouwen, met geld uitkomen
❖ Omgaan met autoriteit	❖ Op zelfbewuste wijze gezag dulden, onderhandelen
❖ Gezondheid	❖ Gerichte keuzes bij eten en drinken, risico's op letsel inschatten
❖ Lichaam/uiterlijk	❖ Blij zijn met je uiterlijk, goede hygiëne, zorg besteden aan kleding
❖ Sociale contacten/vriendschappen	❖ Onderhouden van contacten met 'beste' vrienden/vriendinnen, iets voor een ander doen, weten wie uit je netwerk kan helpen
❖ Intimiteit, seksualiteit	❖ Aanvoelen welke intimiteit je wenst, erover praten met partner

Slot, & Spanjaard (2010)

zelfbestuurperspectief helpt om een lastig onderwerp als partnerkeuze aan de orde te stellen. Je kunt het meisje niet helpen om een leuk vriendje te zoeken, maar je kunt het wel hebben over plannen en over autonomie.

Praten over competentie vergemakkelijkt de communicatie met kinderen en gezinnen, want het is prettiger om over levensdoelen en mogelijkheden te praten dan over problemen. Het denken in termen van competenties vinden we in veel hedendaagse interventies voor jeugdhulp terug.

- 2 In totaal zijn er zes Kursushuizen geweest. Ze zijn – net als de replicaties van Achievement Place in de VS – ook weer verdwenen; op een na. Het plaatsen van jongeren met een problematiek die hen anders in een Justitiële inrichting zouden doen belanden, bij een gezin met eigen kinderen bleek te kwetsbaar. Bovendien was men vanuit het Kursushuis te weinig in staat een positieve invloed uit te oefenen op de ouders van de cursisten. Later is in de VS de expertise van Achievement Place samengevoegd met de gezinsaanpak van Gerald Patterson (1982) tot een nieuwe interventie: *Multidimensional Treatment Foster Care* (MTFC). Een interventie die in Nederland door het Leger des Heils wordt uitgevoerd (Slot, Jagers & Beumer M.H., 1992).
- 3 Onderzoek door de Radboud Universiteit laat zien dat jonge adolescenten met een aantrekkelijk uiterlijk een minder positief zelfbeeld hebben dan de minder aantrekkelijke jongeren. De onderzoekers denken dat dit komt doordat de omgeving hogere verwachtingen heeft van mooie mensen en dat deze verwachting de ontwikkelingstaak verzaamt (Mares, De Leeuw, Scholte en Engels, 2010).



Factoren die zelfbestuur bevorderen en bemoeilijken

Onderzoek naar de ontwikkeling van bedreigde kinderen leert ons welke factoren zelfbestuur kunnen bevorderen en welke als obstakel kunnen fungeren. Ik neem u mee naar een aantal wetenschappers die mijn blik op bedreigde jeugdigen fundamenteel hebben beïnvloed. Om te beginnen: Emmy Werner (1929).

Zij startte in 1954 onderzoek onder een groep bedreigde kinderen op het (Hawaiï-)eiland Kauai. Anders dan haar collega-onderzoekers was zij niet zozeer geïnteresseerd in de problematische ontwikkeling. Ze ging op zoek naar kinderen die zich onder zeer risicovolle omstandigheden, toch tot goed functionerende volwassenen ontwikkelden. Kinderen die door hun moeder als actief, hartelijk en meewerkend werden getypeerd, bleken later als volwassenen beter te functioneren. Vrouwen die als kind een stabiele relatie met hun moeder hadden, deden het later ook beter (Werner, 1987). De persoonlijke kenmerken die bijdragen aan een positieve ontwikkeling noemen we 'resiliency', of 'weerbaarheid'. De omstandigheden die bijgedragen aan een goed verloop noemen we protectieve of beschermende factoren.

Later is Emmy Werner voor een breder publiek gaan schrijven. Mijn favoriete boek is *Pioneer Children on the Journey West*,

uit 1995. Op basis van krantenartikelen en dagboeken reconstrueerde zij het leven van kinderen tijdens de grote huifkartochten naar het westen van de Verenigde Staten rond 1840. De reizigers werden regelmatig overvallen door misdadigers of door indianen. Ze werden getroffen door natuurgeweld, uitputting, honger en ziekten. Veel kinderen stierven. Maar zij die overleefden, waren actieve, behulpzame kinderen, die makkelijk contact legden. De barre omstandigheden dwongen veel kinderen in een volwassen rol.

Kinderen mochten soms meestemmen als de karavaan voor een belangrijk beslissing stond. Bijvoorbeeld over de route die ze zouden nemen. Dat kon een keuze voor leven of dood zijn, want heel wat karavanen kwamen terecht in Death Valley of moesten overwinteren onder een dicht gesneeuwde pas in de Sierra Nevada. Die kinderen deden ertoe! De ervaring dat de omgeving je nodig heeft, is waarschijnlijk de krachtigste protectieve factor die er bestaat.

Dit blijkt ook in een studie van Glen Elder, *Children of the Great Depression* (1974). Hij wilde weten hoe het de kinderen was vergaan die waren opgegroeid tijdens de crisisjaren. Anders dan Emmy Werner was hij niet op zoek naar beschermende factoren, maar stuitte hij daar onverwacht op. Kinderen die

in een stedelijke omgeving waren opgegroeid lieten op volwassen leeftijd beduidend meer problemen zien dan kinderen die op het platteland van Iowa hadden gewoond. En dat was niet omdat het platteland een minder bedreigende omgeving was met moestuinen vol eten. Nee, ook op het platteland was overal honger. Lees *The Grapes of Wrath* van John Steinbeck.

Het verschil – zegt Elder – was dat jongeren in Iowa in tegenstelling tot de stadskinderen zich samen met de ouders moesten inzetten om de zieltogende boerderij nog enigszins overeind te houden. Ze waren nodig, en daarom deden ze ertoe. Elder spreekt van ‘Agency’: dat is het vermogen om doelgericht te handelen en invloed uit te oefenen. Bij de stadskinderen was daar geen sprake van. Zij liepen een grotere kans op problemen van depressieve aard.

Dit brengt me op het werk van Martin Seligman. In een sinistere studie liet hij zien hoe je elke kracht en initiatief uit een wezen weg kunt halen.

Het wezen was in dit geval een hond die leefde in een kooi met twee ruimten: A en B. De hond was het liefst in ruimte A, want daar kwam het voer. Maar af en toe zetten de onderzoekers ruimte A onder stroom, wat de hond ertoe bracht naar ruimte B te springen. Vervolgens brachten de onderzoekers een waarschuwingslichtje aan. Een paar seconden voordat de stroom zou komen, ging dit lichtje knipperen. U raadt het al: de hond had na een keer of twee het kunstje geleerd

en sprong naar de veilige kant nog voordat de stroom kwam.

Een minder fortuinlijke soortgenoot werd in een vergelijkbare kooi geplaatst met dit verschil dat beide ruimten tegelijkertijd onder stroom werden gezet. De hond kon niets ondernemen om aan de schokken te ontsnappen, en veranderde in een apathisch dier. Toen de hond daarna een kooi kreeg waar hij wel aan de stroom kon ontsnappen, compleet met een waarschuwingslichtje, ondernam hij aanvankelijk niets als de stroom werd ingeschakeld. Het duurde vervolgens heel lang voordat het dier leerde dat hij naar de andere kant moest springen. ‘Learned helplessness’ noemde Seligman dit; aangeleerde hulpeloosheid. Nu zijn uitkomsten van onderzoek op dieren niet zonder meer op mensen van toepassing. Bij mensen spelen tussenliggende cognities een rol. Wie *denkt* geen invloed te hebben op negatieve invloeden – ook als die invloed toch wel mogelijk zou zijn – loopt meer risico hulpeloosheid en depressies te ontwikkelen. Dit is ook bij kinderen aangetoond (Nolen-Hoeksema, Seligman & Girus, 1986).

Tussentijdse conclusie: als het lastig wordt, sneuvelt zelfbestuur het eerst.

In het voorgaande heb ik voorbeelden gegeven van de wijze waarop kinderen gestimuleerd kunnen worden zelf richting te geven aan hun leven. Ik heb het belang benadrukt van competentie, en laten zien dat kinderen onder de meest moeilijke omstandigheden toch in staat zijn tot

zelfbestuur. Maar ook dat dit in de kiem gesmoord wordt in een risico-omgeving die geen keuzes toelaat. Ik heb me beperkt tot enkele voorbeelden, maar ik had nog wel even door kunnen gaan. Want veel onderzoek en ervaringen in de praktijk wijzen op het belang van zelfbestuur. Je zou daarom verwachten dat zelfbestuur en zelfontplooiing aan de orde van de dag zijn in de jeugdhulp. Was het maar waar!

In vragenlijsten en onderzoeksprotocollen wordt tegenwoordig wel naar 'resiliency' en protectieve factoren gevraagd, maar als het om de doelen en de uitvoering van de hulp gaat, zien we ze niet meer terug. In de behandelplannen domineren de problemen, de stoornissen en de zorgen. In hun professionele handelen vinden opvoeders en begeleiders het vaak moeilijk om de ontwikkeling van jeugdigen een plaats te geven. Dat blijkt bij de uitvoering van de Delta-methode in de jeugdbescherming (Van Montfoort & Slot, 2009).

In mijn eerste project in de Rijksinrichting voor jongens stond de groepsleiding erop zélf de tafel te dekken. Dat ging immers sneller en gaf minder gedoe, want met die jongens wist je het maar nooit. Dat was in 1977. Dertig jaar later kom ik in een centrum voor minderjarige asielzoekers en zie daar hoe de lunch wordt georganiseerd. De jongeren worden in een lange rij langs drie tafels gedirigeerd: op de eerste ligt een berg plastic zakjes die elk drie boterhammen bevatten, op de tweede staan de melkjes en op de derde ligt het fruit. Ik moest aan de hond van Seligman denken.

Ligt het aan de mensen die daar werken? Voor een deel wel. Het zou toch mogelijk moeten zijn die jongeren zelf de lunch te laten organiseren. Dat wordt een gedoe, inderdaad. Ruzies over roosters, over de hoeveelheid beleg per boterham, over het schoonmaken na afloop; taalproblemen en conflicten omdat sommige jongens geen vrouwenwerk willen doen of niet willen samenwerken met jongens van een andere cultuur. Maar dit gedoe bereidt hen beter voor op het leven dan het leegeten van elke dag hetzelfde boterhamzakje. Toch ligt het niet alleen aan de medewerkers. Het jeugdhulpstelsel dwingt vaak om naar de negatieve ontwikkelingen en problemen te kijken. We krijgen geen kind geplaatst in een voorziening voor intensieve hulp als we de mogelijkheden en de sterke punten breed uitmeten. De diagnose-behandelcombinatie (DBC)-systematiek dwingt ons te communiceren in termen van stoornissen.

In dit verband verwijs ik ook naar het artikel over zelfbestuur in de residentiële jeugdhulp op pagina 23.



Zelfbestuur en eigen kracht

De Jeugdwet (2013) verplaatst per 1 januari 2015 de verantwoordelijkheid voor de jeugdhulp van de provincie naar de gemeenten. Dit wordt de ‘transitie’ genoemd. Daarnaast beoogt de Jeugdwet een transformatie teweeg te brengen. Dat betekent een nieuwe inrichting van de jeugdhulp waarbij vroege en laagdrempelige signalering en ondersteuning meer nadruk krijgen. De wetgever verwacht dat escalatie van jeugdproblematiek daarmee kan worden voorkomen, waardoor er minder intensieve hulp nodig zou zijn. De wet stelt dat er meer gebruikgemaakt moet worden van de eigen kracht van burgers, ouders, opvoeders en het cliëntsysteem. Het begrip ‘eigen kracht’ vraagt om wat toelichting.

Een *Eigen Krachtconferentie* is de Nederlandse vertaling voor Family Group Conference. Deze benadering heeft zijn wortels in Nieuw-Zeeland. Gezinnen met ernstige problemen bedenken in zo’n conferentie samen met de ‘brede familie’ en het netwerk oplossingen voor de problemen die betrekking hebben op de kinderen. De organisatie die dit model naar Nederland bracht, heet de Eigen Kracht Centrale. Onder haar auspiciën zijn sinds 2011 meer dan 8.000 conferenties uitgevoerd. Inmiddels is in twee wetten vastgelegd dat ouders en gezinnen recht hebben een eigen plan te maken. In de Wet herziening

kinderbeschermingsmaatregelen staat dat ouders na het uitspreken van een maatregel de gelegenheid krijgen om samen met bloedverwanten, aanverwanten of anderen binnen zes weken een plan van aanpak op te stellen. De Jeugdwet stelt dat ouders het recht hebben een familiegroepsplan op te stellen. Dat plan kan het resultaat zijn van een Eigen Krachtconferentie maar er zijn ook andere mogelijkheden zoals een gezinsberaad, familie-/netwerkberaad, een rondetafelconferentie en dergelijke. De groeiende belangstelling voor de eigenkrachtbenadering leidt tot discussies. Die gaan bijvoorbeeld over de vraag of je gezinnen met problemen niet overvraagt met een beroep op hun eigen kracht. Evelien Tonkens en Jan Willem Duyvendak (2013) vragen zich af of de gezinnen wel zitten te wachten op bemoeienis door het netwerk. Ook stellen zij dat het deze gezinnen vaak aan eigen kracht ontbreekt, en vrezen dat de overheid – en na 1 januari 2015 zijn dat de gemeenten – zich onder het mom van eigen kracht zal onttrekken aan haar plicht deze gezinnen te ondersteunen. Tonkens vreest ook dat de gemeenten ‘eigen kracht’ gaan zien als een middel om te bezuinigen (Derksen, 2013).

Als gemeenten onverhoopt het middel van de eigen kracht aangrijpen als legitimatie

om hun handen van het gezin af te trekken, hebben ze niet goed begrepen wat eigen kracht inhoudt en handelen ze bovendien tegen de wet. Eigen kracht, net als het zelfbestuur van Mulock Houwer, vraagt juist om een actieve inzet van de hulpverlener. Die haalt alles uit de kast om te bevorderen dat het gezin de regie weer opneemt en samen met het netwerk een plan maakt. Als het gaat om bedreigde kinderen moet dat plan wel passen binnen de kaders van de jeugdbescherming. De rol en de verplichtingen van hulpverleners, jeugdbeschermers, gemeentelijke autoriteiten staan als het goed is in het plan vermeld, want eigen kracht wil niet zeggen dat het gezin alles zelf kan oplossen. De wet laat geen enkel misverstand bestaan over de noodzaak van een actieve, geëngageerde opstelling van de gemeente. ‘Over de schutting gooien’ is er niet bij.

Artikel 2.1 van de Jeugdwet somt de verplichtingen voor de gemeente op. Lid g spreekt over ‘familiegroepsplannen’:

Het gemeentelijke beleid inzake preventie, jeugdhulp, kindbeschermingsmaatregelen en jeugdreclassering en de uitvoering van jeugdhulp, kindbeschermingsmaatregelen en jeugdreclassering is gericht op:

[...]

g. het tot stand brengen en uitvoeren van familiegroepsplannen en het verlenen van hulp op basis van familiegroepsplannen [...].

De wet zegt dus duidelijk dat de gemeente inspanningen moet verrichten opdat de

familie tot een plan kan komen. Het kan niet zo zijn dat de gemeente en hulpaanbieders daarnaast hun eigen plannen gaan opstellen. De Jeugdwet spreekt namelijk van één gezin, één plan en één regisseur.

Als we ‘eigen kracht’ benaderen op de wijze waarop Mulock Houwer over zelfbestuur spreekt, schept dat helderheid in de discussie over de haalbaarheid van eigen kracht. Bijvoorbeeld als iemand zegt ‘dat dit gezin geen netwerk heeft’ of ‘dat gezin ontbreekt het aan eigen kracht’. Met dat soort opmerkingen plaats je het probleem bij het gezin: zij hebben een tekort. Maar als eigen kracht een begrip is dat niet alleen betrekking heeft op het gezin en netwerk, maar ook richting geeft aan het handelen van professionals, legt dat op hulpverleners de verplichting alles te doen om ouders en andere betrokkenen te prikkelen een ander perspectief in te nemen: een meer hoopvol perspectief met geloof in het eigen kunnen. En we kunnen nóg wat van Mulock Houwer leren. Hij was ervan overtuigd dat heel simpele – bijna banale – uitwerkingen van zelfbestuur tot het grote doel van zelfontplooiing kunnen leiden. Zo is het ook bij ‘eigen kracht’. Juist omdat er in gezinnen die met de jeugdhulp in aanraking komen vaak zo weinig kracht is, kan een kleine verschuiving van grote betekenis zijn.



Het IVRK: zelfbestuur per procuratie

We gaan terug naar Janusz Korczak. Zoals ik al zei was er in Dom Sierot een kinderrechtbank. Daarvoor was een wetboek nodig waarin de rechten en plichten van kinderen en opvoeders waren vastgelegd. Korczak schreef dat wetboek. Dat wetboek kunnen we beschouwen als een voorloper van het Internationale Verdrag inzake de Rechten van het Kind (IVRK), dat vandaag jarig is.

Het *Jaarbericht Kinderrechten 2014* dat Defence for Children uitbracht, brengt goed in kaart wat er de afgelopen 25 jaar is verbeterd als het gaat om de rechtspositie en bescherming van kinderen. Het woord 'bescherming' roept bij mij wel een wat dubbel gevoel op. De preambule van het verdrag zegt 'dat het kind op grond van zijn lichamelijke en geestelijk onrijpheid bijzondere *bescherming* en zorg nodig heeft...'. Het is ook dan ook logisch dat in het jaarbericht juist de kwetsbare kinderen centraal staan voor wie bescherming nodig is. In Nederland gaat het dan om: kinderen in de jeugdhulp, slachtoffers van kindermishandeling en uitbuiting, en kinderen die te maken hebben met het jeugdstrafrecht of met het migratierecht. Maar de nadruk op kwetsbaarheid en bescherming brengt het gevaar met zich mee dat men het IVRK gaat zien als een verdrag voor kinderen in uitzonderingssituaties.

Kinderen in oorlogsgebieden, in landen met repressieve regimes, kinderen die in het gezin of de samenleving worden mishandeld, misbruikt of bedreigd, vluchtelingenkinderen. Als je het IVRK zo opvat, betekent dit dat je aan zou moeten tonen dat het kind zich daadwerkelijk in een van die uitzonderingscategorieën bevindt, voordat je een beroep op het IVRK kunt doen. In formele discussies zal men dit ontkennen: het IVRK is er voor alle kinderen. Maar de praktijk lijkt dat toch niet altijd het geval. Twee voorbeelden.

Het eerste ontleen ik aan het *Jaarbericht Kinderrechten*. Het IVRK stelt dat vrijheidsbeneming slechts als uiterste maatregel en voor de kortst mogelijke duur mag worden gehanteerd (artikel 37 sub b IVRK). De korpsleiding van de politie heeft, naar aanleiding van een eerder rapport van Defence for Children, ingezet op een meer kindgericht beleid. Maar de termijn die minderjarigen in een politiecel mogen doorbrengen is nog steeds te lang. Nu kun je de vraag stellen hoe erg het is als een minderjarige een dagje langer in de cel zit. Moet je het IVRK niet inzetten voor wat ernstiger zaken? Als je het IVRK voornamelijk als een beschermingsverdrag ziet, zou het antwoord bevestigend zijn. Maar het IVRK is geen beschermingsverdrag,

althans niet exclusief – het IVRK somt de rechten van kinderen op en draagt de staat op ervoor te zorgen dat die rechten uitgeoefend worden. De kinderen kunnen dat niet zelf, dus de staat moet zorgen dat deze rechten per procuratie – in opdracht van het kind – worden uitgeoefend.

Een tweede voorbeeld betreft de inbreng van kinderen in civiele procedures. Met name wanneer het gaat om echtscheidingen die gepaard gaan met zodanig ernstige conflicten dat de ouders het belang van het kind uit het oog verliezen. Maar we kunnen ook denken aan het opleggen van een kinderbeschermingsmaatregel of uithuisplaatsing. In die situaties is het voor kinderen moeilijk en soms onmogelijk hun stem te laten horen. Artikel 12 van het verdrag vereist dat de staat het mogelijk maakt dat het kind zijn eigen mening kan vormen en uiten. Dit kan rechtstreeks of door tussenkomst van iemand die het kind vertegenwoordigt. Aan de mening van het kind moet een belang worden gehecht dat past bij de leeftijd en de rijpheid, zo stelt het verdrag. In Nederland hebben we daartoe het instrument van de bijzondere curator. Die wordt door de rechtbank aangesteld en heeft als taak de belangen van het kind te behartigen. Uit een onderzoek van de Kinderombudsman (2012) is echter gebleken dat de mogelijkheid om een bijzonder curator aan te stellen vaak niet bekend is bij ouders, gezinsvoogden en advocaten. Rechter weten niet altijd wat de omstandigheden zijn waarin een

bijzondere curator gewenst is. In de praktijk wordt er dan ook heel verschillend met dit instrument omgegaan. De conclusie van de Kinderombudsman luidde dat er onvoldoende recht wordt gedaan aan artikel 12 van het IVRK. Inmiddels heeft het Landelijk Overleg Vakinhoud Familie- en Jeugdrecht (LOVF) een protocol opgesteld dat hier verbetering in moet brengen. Daarbij wordt naar voren gebracht dat het belangrijk is om gedragsdeskundige expertise op het gebied van de ontwikkeling in te zetten. Want wat kinderen als mening naar voren brengen, komt niet altijd voort uit hun eigen belang. Ze zeggen soms iets waarvan ze denken dat pappa of mamma dat graag wil. En jonge kinderen hebben vaak nog niet het overzicht om het eigen belang te onderscheiden. Dat staat ook duidelijk in artikel 12 waar de leeftijd en de rijpheid van het kind als criteria worden genoemd. Het is op zijn zachtst gezegd opvallend dat er 25 jaar nodig zijn geweest om erachter te komen dat dit vraagt om inbreng van ontwikkelingsdeskundigen. Professor Mariëlle Bruning van de Universiteit van Leiden is een opleiding voor bijzondere curatoren gestart. Daarin is er expliciete aandacht voor de ontwikkeling van het kind. De twee voorbeelden laten duidelijk zien dat het formuleren van de rechten van een kind op zichzelf niet voldoende is. Het gaat erom deze ten uitvoer te brengen als ware het kind de opdrachtgever waarbij de uitvoerders per procuratie handelen. Dat wil zeggen dat zij hun handelen legitimeren op grond van een volmacht door het kind.



Slot

Mijn reden vat ik als volgt samen:

1. *Zelfbestuur – het vermogen zelf invloed uit te oefenen op je omgeving en je gedrag – is essentieel voor de ontwikkeling van een kind.*
2. *Dit geldt nog sterker voor bedreigde kinderen.*
3. *Weerbaarheid en beschermende factoren versterken zelfbestuur. Maar we doen er nog zo weinig mee.*
4. *Zelfbestuur bevordert competentie en vice versa.*
5. *Het is moeilijk om zelfbestuur te concretiseren in de jeugdhulp. Belangen van organisaties prevaleren boven het belang van het kind.*
6. *Als kinderen zelf niet kunnen sturen, moet er iemand zijn die dat voor hen doet, zegt het IVRK. Maar in de praktijk komt daar nog weinig van terecht.*

Sinds de tijd van Mulock Houwer is er veel verbeterd in de jeugdhulp, maar de belemmeringen zijn nog talrijk. Mulock Houwer was er de man niet naar om bij belemmeringen stil te blijven staan. Hij had een onverwoestbaar geloof in de mogelijkheden van kinderen om richting te geven aan hun leven. Dat is de houding die ik ons allen toewens.



Referenties

- Bartels, A.A.J. (1986). *Sociale vaardigheidstraining voor probleemjongeren. Uitgangspunten, opzet, resultaten, mogelijkheden. Een onderzoek*. Academisch Proefschrift. Amsterdam: Vrije Universiteit. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Berding, J. (2010). Participatie, burgerschap en gemeenschap. De radicale visie van Janusz Korczak. In: H. Brouwers & T. Cappon (red.), *Kinderen zijn al burgers. Waar leren kinderen en jongeren actieve betrokkenheid en burgerschap?* (p.11-20). Amsterdam: Janusz Korczak Stichting. (Jaarboek 2010)
- Derksen, Sophie (2013). Eigen kracht conferenties. *Vrij Nederland*, 3 januari 2013.
- Elder jr., G.H. (1994). Time, Human Agency, and Social Change: Perspectives on the Life Course. *Social psychology Quarterly*, 57 (1), p. 4 -15.
- Fixsen, Dean, Ellery L. Phillips, & Montrose M. Wolf (1973). Achievement Place: Experiments in Self-government with Pre-delinquents. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 6 (1), p. 31-47.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice. Psychological theory and women's development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ince, Deniz, Tom van Yperen & Marja Valkenstijn (2013). *Top tien positieve ontwikkeling jeugd. Beschermende factoren in opvoeden en opgroeien*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. *Jaarbericht Kinderrechten 2014*. Leiden: Defence for Children. Den Haag: Unicef.
- Jeugdwet (2013). *Regels over de gemeentelijke verantwoordelijkheid voor preventie, ondersteuning, hulp en zorg aan jeugdigen en ouders bij opgroei- en opvoedingsproblemen, psychische problemen en stoornissen*. Memorie van Toelichting. Kamerstuk II 33684 nr. 3.
- Kinderombudsman; N. van der Bijl, M.E. Van den Dongen & E.J.M. Vreeburg-Van der Laan (2012). *De bijzonder curator, een lot uit de loterij? Adviesrapport over waarborging van de stem en de belangen van kinderen in de praktijk*. Den Haag: Bureau Kinderombudsman.
- Kreisle, B. (2010). Punishment or Self-Discipline? Early Roots of Reform. *Reclaiming Children and Youth*, 19 (3), p. 14-15.
- Lieshout, Maurice van (2011). *Rebel with a cause. Daan Mulock Houwer (1903-1985), vernieuwer van de jeugdzorg*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Mares, S.H.W., R.N.H. de Leeuw, R.H.J. Scholte & R.C.M.E. Engels (2010). Facial Attractiveness and Self-Esteem in Adolescence. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 39 (5), p. 627-637.
- Montfoort, Adri van & Wim Slot (2009). *Handboek Deltamethode Gezinsvoogdij*. Woerden: Bureau Van Montfoort. Duivendrecht: PI Research. Utrecht: MOgroep jeugdzorg.

- Mulock Houwer, D.Q.R. (1928a). Ervaringsmateriaal. Ervaringen en beschouwingen over zelfbestuur. *Tijdschrift voor ervaringsopvoedkunde*, 7, p. 385-389.
- Mulock Houwer, D.Q.R. (1928b). Het moeilijke kind als helper in ons werk. *Tijdschrift voor ervaringsopvoedkunde*, 7, p. 190-194.
- Mulock Houwer, D.Q.R. (1929a). Zelfbestuur in opvoedingsgestichten. *Tijdschrift voor armwezen, maatschappelijke hulp en kinderbescherming*, p. 2267-2273.
- Mulock Houwer, D.Q.R. (1929b). Zelfbestuur. *Tijdschrift voor armwezen, maatschappelijke hulp en kinderbescherming*, 8, p. 2063-2064.
- Nolen-Hoeksema, Susan, Martin E. Seligmanin & Joan S. Girus (1986). Learned Helplessness in Children. A Longitudinal Study of Depression, Achievement and Explanatory Style. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51 (2), p. 435-442.
- Quinton, D., A. Pickles, B. Maughan & M. Rutter (1993). Partners, peers, and pathways. Assortative pairing and continuities in conduct disorder, *Development and Psychopathology*, 5, p. 763-783.
- Slot, N.W., Jagers, J.D. en Beumer, M.H. (1992). Tien jaar Kurhuis: ervaringen en follow-up. *Kind en adolescent*. 13, 82-97.
- Slot, N.W. & H.J.M. Spanjaard (2010). *Competentievergroting in de residentiële jeugdzorg. Hulpverlening voor kinderen en jongeren in tehuizen*. Derde druk. Amersfoort: ThiemeMeulenhoff.
- Tonkens, Evelien & Jan Willem Duyvendak (2013). *Eigen kracht ontkracht? Affectief burgerschap in zorg, welzijn en re-integratie*. Conferentie Universiteit van Amsterdam en Platform31. Utrecht 16 mei 2013.
- Werner, E.E. (1987). Vulnerability and Resiliency in Children at Risk for Delinquency. A Longitudinal Study from Birth to Young Adulthood. In: J.D. Burchard & S.N. Burchard (Eds.), *Prevention of Delinquent Behavior*. Newbury Park: Sage Publications.
- Werner, E.E. (1995). *Pioneer Children on their Journey West*. Boulder CO: Westview Press.



Zelfbestuur in de residentiële jeugdhulp

Indien het zelfbestuur niet bestaat in het bedenken van regels en voorschriften, doch een levend contact is van opvoeder en groep, dan zal het succes van de toepassing steeds afhankelijk zijn van de mentaliteit van de groep, d.w.z. als zelfbestuur geen dwang van boven wordt (een tucht en orde beweging), doch binnen een zeker kader van vrijheid werken kan, onder de stimulerende indirecte invloed van de opvoeder, dan zullen er ook geen botsingen met de geestelijke groei van het kind plaatshebben. Integendeel, gezonde prikkeling van het zelfbewustzijn, van het “eigen kunnen”, het gevoel voor orde en gemeenschap krijgen nu een kans om praktisch getraind te worden en vervangen het moraalgeprevel, dat nu plaats moet maken voor de zooveel krachtiger opvoedingsfactor – de daad.

(Mulock Houwer, 1929)

Zelfbestuur, het eigen kunnen, ‘agency’, competentie, eigen kracht, beschermende factoren, veerkracht – het zijn alle aanduidingen voor positieve krachten in en rond een jeugdige. De aandacht voor die krachten is de laatste decennia zeker toegenomen. Het onderzoeksprotocol van de Raad voor de Kinderbescherming bijvoorbeeld vraagt expliciet naar beschermende factoren. Dat geldt ook voor een instrument zoals de SAVRY¹ dat de kans op gewelddadig gedrag van jeugdigen voorspelt. Als een interventie wordt voorgelegd aan de Erkenningscommissie Gedragsinterventies Justitie² wordt stevast gekeken of er voldoende aandacht is voor beschermende factoren.

Daar staat echter tegenover dat bepaalde aspecten van de jeugdhulp automatisch de focus op de problematiek van de jeugdige plaatsen. Een voorbeeld is de diagnose-behandelcombinatie (DBC) waarbij de diagnose, de behandeling en de bekostiging worden gebaseerd op een uitspraak over de aard en ernst van de stoornis. Aandacht voor positief gedrag kan de bekostiging in gevaar brengen. Eenzelfde dilemma kent de gezinsvoogd die ervan overtuigd is dat

het goed zou zijn een ondertoezichtstelling voor de jeugdige te laten verlengen. Al te veel nadruk op de positieve ontwikkelingen zou de kinderrechter er wel eens toe kunnen bewegen de maatregel te beëindigen.

De residentiële hulpverlening – hulp in tehuizen – is een verhaal op zich. Opvoeding, hulpverlening en in sommige gevallen strafexecutie komen daar bijeen. Iedereen die in een tehuis werkt, zal de doelen in termen van opvoeding en hulpverlening in positieve termen verwoorden. Verschillende mechanismen kunnen er echter toe leiden dat het zicht op die positieve aspecten verdwijnt.

Het eerste mechanisme betreft het nodige probleemgedrag dat bewoners laten zien. Dat dit gebeurt is logisch – want probleemgedrag was de reden tot opname. Een adequate behandelmethodede omvat daarom niet alleen interventies om positief gedrag te versterken, maar bevat ook een aanpak om negatief gedrag om te buigen of te stoppen. Als er te weinig aandacht is voor een goede uitvoering van de behandelmethodede, verschuift de aandacht van het positieve gedrag naar het negatieve. Het gebruik van repressieve middelen zoals straf of afzondering neemt dan toe. Als je wilt dat behandelaars het positieve gedrag van jongeren blijven benadrukken, zul je ervoor moeten zorgen dat die behandelaars in dezelfde mate positieve aandacht krijgen voor een goede toepassing van de behandelmethodede. Het tweede mechanisme is de zogeheten

‘deviancy training’. Dat is een verschijnsel dat nog maar een jaar of vijftien in de aandacht staat. Onderzoek laat zien dat het samenbrengen van jongeren die gedragsproblemen hebben, ertoe leidt dat ze deze problemen van elkaar overnemen (Dishion, McCord & Poulin, 1999). De ernstigste problematiek wordt daarbij de norm.

Een derde mechanisme is de pikorde in de schaduwcultuur die ieder tehuis kent. Achter de rug van de leiding onderdrukken jongeren die hoger in de rangorde staan de lager staande jongeren. Dit kan uitmonden in terreur, mishandeling en misbruik. De introductie van zelfbestuur in een tehuis waar men onvoldoende in staat is deze drie mechanismen op te merken en te beteugelen, kan tot onderlinge terreur leiden. Dit bleek tijdens het Glen Mills experiment waarbij het corrigeren door hoger geplaatste jongeren (de zogeheten ‘bulls’) van lager geplaatsten deel uitmaakte van de behandelingsmethodede (Inspectie jeugdzorg, 2007). Dit leidde tot onveilige situaties die de bestuurder dwongen het experiment te beëindigen.

Het vierde mechanisme is de verlamme uitwerking die van de residentiële omgeving uit kan gaan als deze de bewoners te weinig mogelijkheden biedt eigen initiatieven te ontwikkelen. Hier ligt een parallel met het experiment van Seligman (Nolen-Hoeksema, Seligman & Girus, 1986), waarop ik in mijn Mulock Houwer-lezing kort inga. Als je ervaart dat je niets kunt ondernemen om

aan een schadelijke omgeving te ontsnappen, word je hulpeloos of zelfs apathisch. Het proefschrift van Annemiek Harder (2011) laat zien dat jongeren die bij aankomst in een justitiële jeugdinstelling het meest gemotiveerd waren, bij hun vertrek het laagst op motivatie scoorden. Kennelijk had het verblijf in de instelling het geloof in eigen kunnen aangetast.

Dat is waarschijnlijk ook de reden waarom veel tehuisbewoners als het ware in een cocon leven. Onderzoek van Penny Roy en Michael Rutter (2006) laat zien dat jongeren in de jeugdhulp hogere cijfers op school halen als ze geholpen worden met huiswerk. Dit blijkt in pleeggezinnen, maar het werkt niet in tehuizen, hoewel de groepsleiding zich ook inspant om de jongere vooruit te helpen. Roy en Rutter's verklaring is dat jongeren na opname in een tehuis leren om informatie van groepsleiding van zich af te laten glijden, als was deze niet voor hen bestemd. Deze mechanismen zijn al lang bekend en de literatuur biedt van Robert Musil tot Jeroen Brouwers beklemmende beschrijvingen van het leven in een internaat. Er wordt tegenwoordig veel ondernomen om positieve krachten in de residentiële omgeving te mobiliseren. De Richtlijn Residentiële Jeugdzorg van het Nederlands Jeugdinstituut geeft een goed overzicht³. Ik geef een paar voorbeelden.

Om greep te krijgen op de schaduwcultuur en tehuisbewoners op concrete wijze inzicht te geven in gedragingen die riskant zijn omdat ze tot geweld en misbruik kunnen

leiden, is door Movisie het 'Vlaggensysteem' ontwikkeld⁴. Het systeem helpt opvoeders om met jongeren over deze gedragingen te communiceren. Er zijn zes criteria: wederzijdse toestemming, vrijwilligheid, gelijkwaardigheid, leeftijdsadequaat, context-adequaat en zelfrespect.

De groene, gele, rode en zwarte vlag duiden respectievelijk op gezond experimenteel gedrag, enigszins grensoverschrijdend, grensoverschrijdend en zwaar seksueel grensoverschrijdend gedrag. Het systeem kan worden gezien als een vorm van zelfbestuur. Jongeren gebruiken onderling de criteria om aan te geven waar hun grens ligt. De criteria helpen ook bij zelfsturing, ze kunnen jongeren waarschuwen dat ze te ver gaan bij de toenadering van anderen. Het vlaggensysteem is door mij bekritiseerd (Slot, 2012) omdat het eenzijdig de risico's bij bewoners benadrukt. Er zou een tweede deel moeten komen dat op even inzichtelijke wijze risicogedragingen van de leiding in kaart brengt.

Een tweede benadering is een integratie van 'thuis' met het tehuis. PI Research en Joep Choy ontwikkelden destijds de methode *Beter met Thuis* (Haspels, Slot & Choy, 2009), een aanpak waarbij de jongere een deel van de week thuis woont en het andere deel in een kleinschalige dependance van Amsterdam – nu Spirit – vlak in de buurt.

Een derde voorbeeld is het realiseren van *trajecthulp*. We zien dit bij verschillende JeugdzorgPlus-instellingen. De hulp start

met (gesloten) plaatsing in een tehuis. Van meet af aan wordt getracht belangrijke partijen van buiten het tehuis, zoals het gezin, bij de hulpverlening te betrekken. De jongeren gaan vaak naar een externe school. Men tracht de jongere zo snel mogelijk zover te brengen dat een overstap mogelijk is naar de volgende en minder repressieve voorziening in het traject. Bij deze benadering en bij *Beter met Thuis* is het idee dat de eerder genoemde negatieve mechanismen in de residentiële hulp minder kans krijgen omdat de jeugdige korter in de residentiële setting verblijft, de bindingen met de buitenwereld voor een deel blijven bestaan en er een concreet kortetermijnperspectief geboden kan worden.

1 Structured Assessment of Violence in Youth.

2 Deze commissie beoordeelt in hoeverre behandelingsinterventies die worden ingezet voor personen die met Justitie in aanraking komen, van goede kwaliteit zijn.

3 Zie www.richtlijnenjeugdzorg.nl/residentiele-jeugdzorg.

4 Zie brochure *Kwaliteitsborging Vlaggensysteem*, als pdf te downloaden van www.movisie.nl.



Referenties

- Dishion, T.J., J. McCord & E. Poulin (1999), When intervention harms: peer groups and problem behavior. *American Psychologist*, 54, p. 755-764.
- Harder, A. T. (2011). *The downside up? A study of factors associated with a successful course of treatment for adolescents in secure residential care*. Groningen: University of Groningen.
- Haspels, M.J.G., N.W. Slot & Y. Choy (2009). *Beter met Thuis. Flexibele residentiële én ambulante hulp aan ouders en jeugdigen. Methodeboek*. Duivendrecht: PI Research.
- Kwaliteitsborging Vlaggensysteem* (2014). Brochure. Utrecht: Movisie.
- Mulock Houwer, D.Q.R. (1929). Zelfbestuur in opvoedingsgestichten. *Tijdschrift voor armwezen, maatschappelijke hulp en kinderbescherming*, 8, (179), p. 2267-2273.
- Nolen-Hoeksema, Susan, Martin E. Seligman & Joan S. Girgus (1986). Learned Helplessness in children. A longitudinal study of depression, achievement and explanatory style. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, (2), p. 435-442.
- Roy, P. & M. Rutter (2006). Institutional care: associations between inattention and early reading performance. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47, p. 480 – 487.
- Slot, Wim (2012). *Omringd door zorg en toch niet veilig: hoe verder?* Amsterdam: BJAA Academie.
- Veiligheid binnen de Glen Mills School. Onderzoek naar de Glen Mills School, onderdeel van de Hoenderloo Groep* (2007). Utrecht: Inspectie jeugdzorg, Inspectie van het Onderwijs.
- Zes jaar toezicht jeugdzorgPLUS. Van streefbeeld naar resultaat, eindrapportage* (2014). Utrecht: Inspectie Jeugdzorg, Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport Inspectie voor de Gezondheidszorg Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport & Inspectie van het Onderwijs, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Het Kinderrechtenhuis en Defence for Children

Het Kinderrechtenhuis is een kenniscentrum voor kinderrechten, dat diverse organisaties huisvest die zich inzetten voor de rechten van kinderen in Nederland en wereldwijd, waaronder Defence for Children. Defence for Children verdedigt met het VN-Kinderrechtenverdrag in de hand door middel van onderzoek, voorlichting, belangenbehartiging, actie en rechtshulp de rechten van kinderen.

Hooglandse Kerkgracht 17, 2312 HS Leiden

T 071-516 09 80

www.kinderrechtenhuis.nl

www.defenceforchildren.nl



Het Nederlands Jeugdinstituut

Als landelijk kennisinstituut voor jeugd- en opvoedingsvraagstukken wil het Nederlands Jeugdinstituut bevorderen dat Nederlandse jeugd zo goed mogelijk kan opgroeien tot zelfredzame en participerende burgers. Het instituut maakt kennis beschikbaar voor de praktijk, maar verwerkt ook kennisvragen vanuit de praktijk. Opdrachtgevers zijn instellingen en overheden die zich richten op de jeugdgezondheidszorg, kinderopvang, educatie en jeugdwelzijn tot opvoedingsondersteuning, jeugdzorg en jeugdbescherming en aangrenzende werkvelden als onderwijs, justitie en internationale jongerenprojecten.

Catharijnesingel 47, 3501 DE Utrecht

T 030-230 66 44

E infojeugd@nji.nl

www.nji.nl

Nederlands
Jeugd
instituut



Canon Zorg voor de Jeugd

De Canon Zorg voor de Jeugd maakt deel uit van een digitaal wikipendium dat op internet de geschiedenis van de brede sociale sector ontsluit (zie: www.canonsociaalwerk.eu). De Canon Zorg voor de Jeugd neemt de lezer mee langs hoogtepunten, dieptepunten en bijzonderheden van de moderne geschiedenis van het opvoeden, onderwijzen en opgroeien. Aan de hand van vensters wordt zicht geboden op de historische achtergronden van de zorg voor jeugdigen.

Zie www.canonjeugdzorg.nl.





In 2014 werd de Mulock Houwer-lezing verzorgd door prof. dr. Wim Slot, emeritus hoogleraar Jeugdbescherming aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. De lezing met als titel ‘Jongeren die er toe doen. Zelfbestuur in de jeugdhulp’ stond in het teken van de mogelijkheden en veerkracht van kinderen en zelfbestuur, uitgangspunten waarmee Daan Mulock Houwer in zijn tijd al experimenteerde en wat in het nieuwe jeugdstelsel met de nadruk op eigen kracht, actueler is dan ooit.

Aan de hand van de uitkomsten van psychologisch onderzoek en zijn eigen ervaringen plaatste Wim Slot de begrippen ‘eigen kracht’, ‘veerkracht (resiliency)’ en ‘zelfbestuur’ in historisch perspectief. Hij ging in op de vraag of de ambitie van de nieuwe Jeugdwet en de inspanningen van professionals en burgers er inderdaad toe zullen leiden dat kinderen veilig en gezond kunnen opgroeien tot actieve burgers die hun kracht kunnen aanwenden om tot zelfredzaamheid en participatie te komen.

Meer aandacht voor het werk en de betekenis van pioniers, vernieuwers en invloedrijke denkers en doeners uit de geschiedenis van de jeugdzorg. Dat is de reden waarom het Nederlands Jeugdinstituut samen met het Kinderrechtenhuis, Pro Juventute en de Canon Zorg voor Jeugd sinds 2011 de Mulock Houwer-lezing organiseert.

Daan Mulock Houwer (1903-1985) is een markante figuur uit de geschiedenis van de jeugdzorg. Opgegroeiend in tehuizen zou hij op latere leeftijd een fervent pleitbezorger worden van een modernisering in de jeugdzorg en de jeugdbescherming, waarbij het kind het uitgangspunt moest zijn.